

UDK: 371.78.01:048

Mirbek PAZILOV,
Nukus davlat pedagogika instituti o'qituvchisi, PhD
E-mail: mp-1984@umail.uz

P.f.n., dotsent S.Saytbekova taqrizi asosida

COGNITIVE APPROACH IN THE EDUCATIONAL PROCESS AS A FACTOR OF DEVELOPING STUDENTS' MUSICAL GIFTANCE

Annotation

This article analyzes the interpretation of the cognitive approach in the educational process as a factor in developing students' musical abilities and the experience of developed countries in this field, discussing their role in our lives.

Key words: Cognitive, talent, approach, macro-level, meso-level, social stratification, TRIZ and ARIZ, synesthesia, AS-technology, Success motivation, motive, motivation, Creative abilities

КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ОДАРЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье анализируется интерпретация когнитивного подхода в образовательном процессе как фактора развития музыкальных способностей учащихся и опыт развитых стран в этой области, обсуждается их роль в нашей жизни.

Ключевые слова: Когнитивный, талант, подход, макро-уровень, мезо-уровень, социальное расслоение, ТРИЗ и АРИЗ, синектика, AS-технология, мотивация успеха, мотив, мотивация, творческие способности.

TA'LIM JARAYONIDA KOGNITIV YONDASHUV O'QUVCHILARNING MUSIQIY IQTIDORINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim jarayonida kognitiv yondashuv o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish omili sifatidagi talqin va rivojlangan davlatlarning bu boradagi tajribalari tahlil qilinib, ularning hayotimizdagi tutgan o'rnini haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Kognitiv, iqtidor, yondashuv, makro-daraja, mezo-daraja, ijtimoiy tabaqalanish, TRIZ va ARIZ, sinektika, AS-texnologiya, Muvaffaqiyat motivatsiyasi, motiv, motivatsiya, ijodiy qobiliyatlar.

Kirish. Mamlakatimizda o'quvchi-yoshlarning tashabbuskorligi va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatini samarali yo'lga qo'yish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. "Shu bilan birga, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning ilm egallashga bo'lgan ishtiyoqi va intellektual salohiyatini oshirish, shuningdek xalqaro maydonda mamlakatimizning nufuzini yanada yuksaltirish uchun iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini takomillashtirish zarurati mavjud" [1]. Bu esa, ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish mazmunini yoritib berish, kognitiv texnologiyalar vositasida ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirishni taqozo etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shuningdek pedagogika tajribasida iqtidorli bolalarni tarbiyalashda ixtisoslashtirilgan maktab o'qituvchilari bilan imkon qadar ilmiy yondashuvlar amalga oshirilmoqda. Deyarli har bir ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining shaxsiy o'qitish metodikasi mavjud. Bu orqali ular boshqa ta'lim muassasalaridan ustun jihatlarni ko'rsatib kelmoqda. Masalan, Rossiya pedagogika tarixida o'quvchilarning iqtidorini kognitiv yondashuv asosida rivojlantirish ishlari uch bosqichda amalga oshirilganligini manbalarda ko'rishimiz mumkin. Jumladan:

Birinchi bosqichda iqtidorni qo'llab-quvvatlashning mikro darajasi shakllanadi, ya'ni iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash uchun dasturlar ishlab chiqiladi, maxsus maktablar, oddiy maktablarni mezon-darajasida differensiyalagan holda iqtidorli sub'ektlarning ehtiyojlarini inobatda oladi. Biz bu bosqichni iqtidorni shakllantirish bosqichi deb olishimiz mumkin.

Ikkinchi bosqichda iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha makro darajadagi ish shakllanadi, ya'ni mezon darajasidagi faoliyatni mamlakatda iqtidorni qo'llab-quvvatlashning yaxlit vazifasini hal qilishga qaratilgan tizimga birlashtiradi. "Makro daraja"ning shakllanishi mezo daraja faoliyatining butun majmuini qayta qurish va umuman bu yo'nalishdagi faoliyatni jadallashtirishga olib keladi. Bu iqtidorni rivojlantirish bosqichida iqtidorli o'quvchilarni erishgan yutuqlari va natijalariga qarab aniqlash, zamonaviy sharoitda o'qish imkoniyatini berish orqali amalga oshiriladi.

Uchinchi bosqichda o'qitishda iqtidorli talabalarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga oladigan usullardan foydalaniladi [2]. Bunda o'quvchilarning iqtidori erishgan yutuqlari orqali baholanmasdan, balki ularning qobiliyat va salohiyatini tashxislashda har xil usullar qo'llaniladi. Bizning fikrimizcha, bu o'quvchilarning iqtidorini takomillashtirish bosqichi bo'lishi mumkin.

O'quvchilarning iqtidorini kognitiv yondashuv asosida shakllantirish va uni ilmiy asoslar bilan rivojlantirishda amalga oshirilgan jahon tajribasini o'rganar ekanmiz, iqtidor egasidagi ijtimoiy hayotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan

muammoli tomonlarini bartaraf etish choralari va bugungi kungacha yechimi topilmay kelayotgan muammolarning mavjudligi aniqlandi. Tilga olingan muammo - ijtimoiy tabaqalanish muammosi hisoblanadi.

Ijtimoiy tabaqalanishning ayniqsa o'quvchilar orasida yuzaga kelishi, haqiqatdan ham echimi chigal mavzu hisoblanadi. Shuning uchun bo'lsa kerak, iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda ko'pchilik davlatlarda ma'lum darajada harakatlar amalga oshirilgan. Bolalar orasida tabaqalanishning oldini olish maqsadida ayrim rivojlangan mamlakatlarda "iqtidor" so'zi o'rnida "aqlli", "Buyuk aql egasi", yoki "Buyuk iste'dod sohibi" degan atamalar qo'llanilib "iqtidor" bilan "iste'dod" so'zlarini chalkashtirish holatlari ham yuzaga kelgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ammo, bir narsani bilishimiz lozimki, iqtidorni ham, iste'dodni ham avvalo ilk sezadigan va ilg'aydigan, uni shakllantiradiganlar ota-ona yoki o'qituvchi hisoblanadi. Rus pedagogika ilmining buyuk darg'asi K.D. Ushinskiy "Agar pedagogika insonni har tomonlama tarbiyalashni istasa, avvalo uni ham har tomonlama bilishi kerak" [3] - deb butun pedagogika fani uchun o'zgarmas haqiqat qoidani aytib o'tgan edi. Albatta, insondagi qiziquvchanlik bilmaganni o'rganishga asos bo'ladi va uning natijasida bilimlar o'zlashtiriladi, insoniyatning qobiliyat va iqtidorlarini kashf etish hamda uni yuzaga chiqarishda dunyoviy bilimlardan xabardor bo'lmoq va inson haqidagi tushunchalarni boyitib bormoq lozim. Shuning uchun "...o'qitish davomida amalga oshiriladigan usullar o'quvchining rivojlanish darajasini hisobga olgan holda tanlanishi kerak. O'quvchilar har bir bosqichda turli xil ma'naviy va jismoniy rivojlanishlarni namoyon etadilar. Ta'lim jarayonida nima qilish kerak bo'lsa, o'quvchining hozirjavobligiga muvofiq amalga oshirilishini bildiradi. Ilgari hech qachon hisobga olinmagan o'quvchi bugungi kunda o'qitishning eng muhim elementiga aylanadi" [4]. Demak ta'limni tashkil etishda o'quvchilarning individual farqlarini, psixologik va fiziologik xususiyatlari bilan birga iqtidor va qobiliyatlarini ham hisobga olish zarur. Chunki bular orqali o'quvchining nafaqat aqliy va jismoniy rivojlanishi, balki qiziqishlari ham aniqlanishi kerak.

Keltirilgan fikrlarimiz quyidagilar bilan izohlanadi. Ma'lumotlarga qaraganda, Belgiya, Gretsiya, Irlandiya, Italiya, Portugaliya, Fransiya, Skandinaviya davlatlarining maktab ta'limi to'g'risidagi qonunlarida iqtidorli o'quvchilar qayd etilmagan. Italiya, Daniya, Fransiya "mamlakatlarida iqtidorli o'quvchilar uchun maxsus maktablar yoki ta'lim dasturlari, xususiylar ta'lim tashabbuslari alohida universitetlarda, Irlandiya, Portugaliyada iqtidorni rivojlantirish markazlarida o'quv kurslari sifatida mavjud" [5] ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Jahon pedagogika fanida o'quvchilar iqtidorini har tomonlama rivojlantirish orqali ularning sifatli bilim olishga qiziqishlarini oshirish bilan birga, o'quvchilarning mustaqil bilish faoliyatini rag'batlantirish omili sifatida e'tirof etilmoqda. Bunda artpedagogikaga ustuvorlik berish asosida ta'lim oluvchilarning musiqiy-estetik madaniyatini rivojlantirish, o'quvchilarning iqtidori va qobiliyatini tarkib toptirishning innovatsion dasturlarini ishlab chiqish va kognitiv ta'lim strategiyalari asosida kreativ salohiyatni takomillashtirish modellarini loyihalash masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan AQSH, Buyuk Britaniya, Frantsiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Rossiya kabi jahonning rivojlangan davlatlarida TRIZ va ARIZ, sinektika, AS-texnologiya (bolalar ijodiy qobiliyatini kompleks rivojlantirishning assosiativ-sinektik texnologiyasi) va boshqalardan o'quvchilarning musiqiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda keng foydalanilib kelinmoqda.

Tahlil va natijalar. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning fanlar bo'yicha qiziqishlari va intellektual

qobiliyatlari har xil ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ixtisoslashtirilgan maktab ta'limida o'quvchilarning iqtidorini intellektual qobiliyatlari orqali rivojlantirishda kognitiv yondashuv va o'quvchilarning ijodkorligi zarur bo'ladi.

"Ijodiy qobiliyatlar - bu shaxs uchun yangi faoliyat jarayonida paydo bo'ladigan individual psixofiziologik xususiyatlari va sifat holatlarining sintezi, bu uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yoki uning paydo bo'lishiga olib keladi" [6]. Ijodkorlik ta'lim jarayonida ma'lum bir qarorlarni qabul qilishda, o'zini-o'zi rivojlantirish va o'z g'oyalarini tubdan yangilashga imkoniyat beradi. Bunda ijodiy qobiliyatlarni takomillashtirish jarayonida yuqori, barqaror, shaxsiy motivatsiyalar zarur bo'ladi.

"Motiv, motivatsiya - sub'ektning ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq faoliyat uchun ichki motivatsiya, ichki va tashqi sharoitlar bilan rag'batlantiriladi, faoliyatni keltirib chiqaradi va faoliyat yo'nalishini belgilaydi. Inson shaxsiyatining rivojlanishi uning hayoti davomida sub'ektning hayotiy dunyosini kengaytirish va boyitish orqali sodir bo'ladi. Pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismi motivatsiyaning rivojlanish tizimiga ta'sir qilish uchun muayyan vaziyatlarni yaratish va ulardan foydalanish qobiliyatidir" [7]. Bundan ko'rishimiz mumkinki, ta'lim jarayonida motivatsion muhitni shakllantirish o'qituvchida pedagogik faoliyat vazifalarini bajarishda samardorligini orttirs, o'quvchilarda esa muvaffaqiyat motivatsiyasini his etishga va undan madad olishga sabab bo'ladi.

"Muvaffaqiyat motivatsiyasi - bu sub'ektning turli tadbirlarda muvaffaqiyatga erishish zarurati... Uning shakllanishi uchun o'qituvchi muvaffaqiyat vaziyatlarini yaratishi, bolaning o'ziga bo'lgan ijobiy munosabatini kuchaytirishi, qiyin vaziyatlarda o'z vaqtida yordam ko'rsatishi, bolaning turli tadbirlarda faolligini har tomonlama rag'batlantirishi kerak" [7].

O'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirishda ushbu fazilatlar ham e'tiborga olinishi fanda tasdiqlanib kelinmoqda. Chunki "Pedagogik faoliyatning tabiati o'qituvchilarni doimiy ravishda kommunikativ vaziyatlarga qo'yadi, bu esa samarali shaxslararo o'zaro ta'sirga hissa qo'shadigan fazilatlarining namoyon bo'lishini talab qiladi" [8]. Bular esa musiqiy iqtidorni rivojlantirishning tarkibiy qismi bo'lib, u orqali musiqiy g'oyalar estetik jihatdan go'zal va mazmunli ifodalanishi va idrok etilishi mumkin. Bu psixodiagnostik jihatdan "...sub'ektning musiqiy go'zallikni faol yaratuvchisi bo'la olishini aniqlash uchun musiqiy material bo'yicha asosiy nutq va fikrlash operatsiyalarini o'zlashtirish darajasini aniqlash" [9] imkonini beradi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim sharoitida o'quvchilar musiqiy iqtidorining rivojlanishi, faoliyat sifatining o'ziga xosligi va tabiati ijtimoiy-madaniy muhitning o'zaro ta'sirchanligining samarasi hisoblanadi. Shuningdek, bolaning ijodiy faoliyati individual iqtidorni shakllantirishda va uni amalga oshirishda o'zini-o'zi rivojlantirishning psixologik mexanizmlari katta ahamiyatga ega. Mazkur mexanizmning uzluksizligi iqtidorni rivojlantirishda qo'l keladigan maxsus model va konsepsiyalarga asoslanadi.

Aslini olganda insoniyat jamiyatining rivojlanishi, yangi iqtidorlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. Sababi, mana shunday iqtidor egalari yuksak g'oyalari asnosida nafaqat ilm-fan taraqqiyotiga erishish mumkin, balki jamiyat va unda yashovchi inson tafakkurining ijobiy tomonlarini ko'rish imkoniyati ham paydo bo'ladi. Bu mexanizmni zamon talabiga mos ravishda yanada rivojlantirish uchun, yangi iqtidorlarni kashf etish, ularni tarbiyalash, ularning savodxonligini oshirish, iqtidor yo'nalishini to'g'ri aniqlash va yo'naltirish, iqtidordan mamlakatimiz taraqqiyoti yo'lida foydalanish zarur.

Hozirgi vaqtda aqliy rivojlangan, iqtidorli, progressiv o'zgarishlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega, o'z

g'oyalarni ilgari surishga qodir yosh kadrlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Chunki fan va ishlab chiqarish yangi g'oyalarsiz rivojlanmaydi, ammo ularni atayin rivojlantirib ham bo'lmaydi. Demak, ushbu maqsadning amalga oshirilishi ijtimoiy hayotda iqtisodiy o'zgarishlar, jamiyatning yuqori ma'lumotli ijodiy shaxsini shakllantirishga bo'lgan ehtiyoj orqali yuz berish ehtimoli katta. Bu esa mamlakat taraqqiyotiga faol ta'sir ko'rsatish va uning raqobatbardoshligini oshirish zarurligi, iqtidorli shaxsni shakllantirishi bilan alohida o'rin tutadi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning musiqiy iqtidorini kognitiv yondashuv asosida rivojlantirish musiqiy asarlarni tahlil qilish bilan bog'liqdir. Chunki, o'quvchi musiqani faqatgina eshitib yoki uni xirgoyi qilishi bilan cheklanib qolmasdan, har bir tinglaydigan musiqasining badiiy jihatdan mazmun-mohiyatini chuqur anglashi kerak. Ya'ni o'quvchi ma'lum bir badiiy asarni o'qib, uning ma'no-mazmunini to'liq tushunib, o'z fikr u tafakkurida tahlil qiladi. Asardagi syujet, obrazlarning salbiy va ijobiy xususiyatlarini anglab yetgani kabi musiqqa asarini ham xuddi shunday tahlil qilib, uning mazmun-mohiyatini sezishi, kerak bo'lsa ijro etish orqali namoyon qilishi lozim. Chunki, musiqada mazkur jarayonlarni bajarish imkoniyati mavjud. Undagi individual - vositalar ohang, ritm, garmoniya, dinamika, tembr, qolaversa bastakorning uslubi, musiqiy yo'nalishi, janrlari, xullas musiqqa san'atining har qanday ob'ektini o'quvchilarning musiqiy iqtidorlari bo'yicha tahlil qilish lozim.

Musiqashunos, bastakor, rus pedagogi Bonfeld Moris Shlemovich "maqsad yoki vazifa o'rganilayotgan ob'ekt haqida yangi bilimlarni izlash, umuman u haqidagi g'oyalarni boyitish, nafaqat uning yaxlitligini qaytarish, balki uni yangi asosda, yangi sifat bilan tiklashdir" [10], - deb ta'kidlab o'tadi. Albatta tahlil qilish va sintezlash umuman musiqashunoslikda

sinonim tushunchalar hisoblanadi. Chunki, musiqqa san'atini ma'lum bir yo'nalishda o'rganadigan fanlar, aslida musiqaning tarkibiy qismi xususidagi bilimlarni olishi, boyitishi, yaxshilashda ushbu ikki jarayonga tayanadi.

Musiqiy elementlarning ob'ekti, tavsifi, umumlashma va bezaklarning shakllanishi iqtidorli o'quvchilar bilimini oshirishda muhim asosi bo'lmog'i kerak. Bezaklarning to'plami esa nazariyaning asosiga aylanishi mumkin. Shuning uchun musiqiy asarni tahlil qilishning asosiy maqsadi – mazmunli tushunishning samaradorligiga olib keladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida ta'kidlash mumkinki, kognitiv yondashuv asosidagi ixtisoslashtirilgan ta'lim jarayoni musiqiy asarlarning mazmun mohiyatini badiiy jihatdan chuqur anglashi, musiqqa ta'limining barcha darajalari o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa:

1. Ixtisoslashtirilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning iqtidorini kognitiv yondashuv asosida rivojlantirish, ularning musiqqa va she'rga, badiiy vizual va boshqa fan sohalariga qobiliyatining moyilligini aniqlash imkonini beradi.

2. O'quvchilar iqtidorini kognitiv yondashuv asosida rivojlantirishda ulardagi qobiliyatlar bolalarning muvaffaqiyatga erishishiga imkon yaratib, inson tomonidan ko'nikma va malakalarning egallanishi jarayoniga ta'sir qiladi. Bu borada shaxsiy-faoliyatli va funksional - genetik yondashuvlar inson iqtidori va qobiliyatini rivojlantirishga yaqindan yordam beradi.

3. Har qanday iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash, ularga bilim berish, iqtidorini rivojlantirish ishlari kognitiv yondashish tajribasiga ega bo'lgan o'qituvchilar tomonidan olib borilganda ijobiy natijalarga erishish imkoniyatlari ortib boradi. Ushbu jarayonni takomillashtirishda o'quvchilarning ko'nikma va malakalarini rivojlantirish imkoni yaratiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4306-son Qarori. Toshkent-3-may 2019-yil. lex.uz
2. Ущакова. Д.В., Шепелева А.Э. «Системы работы с одаренной молодежью в России и за рубежом» Сибирский психологический журнал № 54. 2014. С. 5-17 /стр-6/ <https://cyberleninka.ru/>
3. Бим-Бад Б.М. «Педагогическая антропология» Курс лекции М.: Изд-во УРАО-2005. С. 220 /1-стр/
4. Ishak Demir "Yaz kuran kurslarinda okutulan dinimizi o'g'reniyorom kitabinda tedricilik kavrami" /Yüksek Lisans Tezi Forum/ Hitit Üniversitesi-2015. 95-s /6, 19-sayfa/
5. Попова. Л.П. «Образовательные программы для одаренных странах Европы», //Психологическая наука и образование» №4. МГППУ-PsyJournals.ru, 2009. /102-стр/
6. Кондратьева Н. В. Сущность понятия «творческие способности» //Концепт. № 9 (сентябрь). – 2015. С. 106–110. /6-с/ <http://e-koncept.ru/2015/15320.htm>
7. Загвязинский В.И., Закирова А. Ф, и.т.д «Педагогический словарь» Москва издательский центр «Академия»-2008. с-344 /20-21, 61, 228, 234, 243-стр
8. Ибраимов Х.И Коммуникативная компетентность как механизм профессионального саморазвития будущего педагога (2018) /7-стр/ <https://cyberleninka.ru>
9. Кирнарская Д. К. Музыкально-языковая способность как компонент музыкальной одаренности /психология и педагогическая практика Ленинград-1989. /51-стр/ <http://www.voppsy.ru>
10. Цзю.Э.Г. «К вопросу об анализе музыкальных произведений на уроках музыки в общеобразовательной школе» 117-стр. <https://cyberleninka.ru/>